

Drago Jančar

EMLÉKEK JUGOSZLÁVIÁRÓL

Gállos Orsolya fordítása

1

Két drámai történetet ismerünk arról a pillanatról, amikor a szlovének kiléptek a Habsburg Birodalomból. Mindkét jelenetet a történelem feszültsége, pátosza és megrendültsége hatja át, mindaz, ami később legendákat táplálhat majd. És mindkettőnek számos változata ismeretes, különféle leírásokban, eltérő hangsúlyokkal.

Az első történet a bécsi udvar csendjében játszódik, a császári és királyi fogadóteremben. Főszereplői IV. Károly, még mindig osztrák császár és magyar király, valamint dr. Anton Korošec parlamenti képviselő, az Ausztriához ez idáig hűséges szlovén nép vitán felül álló politikai vezetője. Az időpont 1918. október 11. Az Osztrák–Magyar Monarchia lényegében elvesztette a háborút, a monarchia minden ereztékében recseg-ropog, a hatalmas és dicső birodalom katonai, gazdasági, politikai végromlásban. Az ifjú uralkodó levertnek látszik, Korošec, a katolikus pap magabiztos. Lassan beszélgetnek, hosszú szünetekkel. A szüneteket a császár tartja, mint aki fel akarja tartóztatni a tovairamló történelmi időt. Korošec tudja, hogy e termen kívül a történelem Isten kegyelméből új célja felé robot, és ezt közli is a császárral: a szlovének a horvátokkal és a szerbekkel új államot fognak alapítani. A császár azt feleli, hogy ez szomorúsággal tölti el, hiszen a szlovének mindig lojálisak voltak, és ők ketten Korošecel mindig jól megértették egymást. A szlovének üldöztetéseket szenvedtek, válaszolja Korošec, betöltötták a gyűléseiket, tombolt a cenzúra. A császár figyelmezteti, hogy a szlovének nem fognak kijönni a pravoszláv szerbekkel, sőt a horvátok sem. Korošec bizonyos benne, hogy egyenlők lesznek minden téren, s aki agilisabb, az fog érvényesülni. A szlovének már egyébként is tanúbizonyoságot tettek életképességükről a németekkel szemben, gazdasági téren is. A szerbek pedig toleránsak. A császár, akinek a fiókjában ott a népeihez intézendő kiáltvány, amit néhány nap múlva készült kihirdetni, autonómiát kínál Szlovéniának. Ez az a politikai cél, amiért majd egy évszázada harcolnak a szlovének.

Késő, fenség, válaszolja dr. Korošec, *késő.* A császár megkérdezi, valóban lehetséges-e, hogy a szlovének elhagynák őt. Majd kezébe temeti arcát, és halkán sírni kezd. Korošec, mint ahogy utóbb elbeszélte, látván, hogy a császár nem szól többet, lassan kihátrált a teremből. Ez volt az utolsó találkozásuk.

A második történetben a történelem tömegjelenet gyanánt elevenedik meg – tizenhét nappal később. Szín a ljubljanei Kongresszus tér, 1918. október 29-én. Hatalmas tömeg, zászlók, transzparensok, kiabálás, küldöttségek Szlovénia minden részéből, sokan még mindig az osztrák hadsereg egyenruhájában. A tartományi palota erkélyéről politikai vezetők olvassák fel a Nemzeti Tanács kiáltványát Szlovénia Ausztriától való elszakadásáról, valamint csatlakozásáról az ausztriai délszlávok, a szlovének, horvátok és szerbek új államához. A tömeg a népek önrendelkezési jogát és Wilsont, a felszabadítót élte, meg az ősi jogot, az SHS-államot, az összes szlávot

Gdańsktól Triesztig és dr. Anton Korošecet, aki nincs ott az erkélyen; Svájcban, a diplomaták körében dolgozik az új állam létrehozásán. Jóllehet a Nemzeti Tanács dokumentuma kimondja az elszakadást és az új állam megalapítását, egy szóval sem említi, hogy Szlovénia a monarchiából is kilép. A tömeg többet akar, mindent akar. Váratlan esemény következik. „Ekkor”, írja a *Slovenec* című napilap tudósítója, „egy ifjú főhadnagy, dr. Mihajlo Rostohar lép az erkély mellvédjéhez, kezében kivont karddal, s az osztrák hadseregnek a téren összegyűlt valamennyi szlovén tisztje nevében megtagadja az Ausztriához való hűséget, és felesküszik a Nemzeti Tanácsra. A tömeg ujjongása leírhatatlan. Vihar hullámszik végig az egybegyűlt sokaságon: mindenki tudja, hogy a régi Ausztriából most lépünk át Jugoszláviába.”

A szlovének lelkesen léptek az újonnan megszületett *Szlovén–Horvát–Szerb Allamba*, amelynek Zágráb volt az ideiglenes székhelye. Ausztria, „a népek börtöne”, nincs többé, s egy pillanatig úgy tetszik, a világ boldog és tökéletes.

2

De valóban csak egy pillanatig. Hiszen egy hónappal később, amikor az új állam sietve, alapos előkészítő tárgyalások nélkül egyesült a Szerb Királysággal meg Crna Gorával, az általános lelkesültség már lohadt. Egy ljubljanoi plébános ezt írta a *historia domus*-ba: „Mindent elkövettem, hogy az emberek eljöjjenek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulása alkalmából celebrált hálaadó szentmisére, a templom mégsem telt meg.” Nem világos, mi történt e hónap alatt, talán az, hogy az államból, a tervezett köztársaságból királyság lett, hogy a főváros Zágrábból a messzi Belgrádba költözött át, vagy egyszerűen csak az, hogy az emberek semmivel sem éltek jobban, mint korábban. Az emberek türelmetlenek, a lelkesedést hamar elfelejűk. Két év múlva már teljes a kiábrándultság. Két év sem telt el az új állam történetéből, s egy ljubljanoi utcán csendőrök és katonák lövik a sztrájkoló, tüntető munkásokat. Tizenhárom halott, harminc sebesült. Ilyesmi még Ausztria legutolsó, nyugtalan évszázadában is csak egyszer fordult elő Ljubljánában, az 1907-es szlovén nacionalista tüntetések idején, amikor két szlovén tüntető vesztette életét. Az ügy miatt összehívták az osztrák parlamentet, a hatalmas monarchia közvéleménye egységesen tiltakozott, vizsgálatot rendeltek el.

Két év elteltével már világos, hogy az új állam nem az, amire az emberek számítottak. Az osztrák pénzt, a koronát gyalázatos áron váltották át szerb dinárra, feloszlatták a szlovén katonai egységeket, felemelték az adókat. Szlovénia elvesztette Karintiát és a Tengeremelléket, az újoncnak Dél-Szerbiában kellett tölteniük a katonaidót, a hivatalnokokat áthelyezték délre, a gazdaság nem tudott talpra állni a háború után.

Am a jugoszláv eszme ezeket a nehézségeket meg a számtalan többit is túlélte. Szépszerével vagy erőszakkal. Noha az elégedetlenség Horvátországban, sőt Szerbiában is nőtt, úgy tűnt, hogy mindez csak átmeneti jellegű. Még egy kis türelem, és az ország, amelyről nemzedékek szőtték álmaikat, talpra áll. Sohasem állt talpra.

A mai napig sem. Több mint hetven évvel ama boldog és ujjongó októberi napok után a mérleg katasztrofális. A lakosság rettegeve várja az eszeveszett infláció újabb hullámát, a munkanélküliség rohamosan nő, a gazdaságot összeomlás fenyegeti. Bármely pillanatban kirobbanhatnak a nemzetiségi zavargások, melyek könnyen

polgárháborúba csaphatnak át. Koszovóban Szerbia rendkívüli állapotot vezetett be, az egykori törökellenes horvát Határőrvidéken élő szerbek betörnek a rendőrörsökre, felfegyverzik magukat, eltorlaszolják az utakat, és feltartóztatják a Dalmáciába tartó turistákat. A szövetségi vezetés nem működik többé, a hadsereg nyíltan államsínnel fenyeget. Több mint hetven év után Jugoszlávia kénytelen beismerni, hogy elérkezett az összeomláshoz. Pedig az eltelt idő alatt mindent kipróbáltak az itt élő népeken, amit csak a politikában ki lehet próbálni. A rövid életű parlamenti rendszert, amely a parlamentben lezajlott lövöldözéssel ért véget. Aztán jött a monarchista szerb diktatúra, 1929-ben. Az 1941-es katonai puccs. A kommunizmus és az újabb nagyszabású ünnepség a ljubljanei Kongresszus téren 1945-ben, amelynek szónoka Joszip Broz Tito. A sztálinista diktatúra. A szocialista tervezdőlátás, liberális intermezzókkal. A kommunizmus múlt évi összeomlását követő szabad választások, melyek még jobban megosztották az országot. E több mint hetven év alatt egyetlen lényeges problémát, egyetlen gazdasági, szociális vagy nemzetiségi kérdést sem sikerült megoldani. Ma, 1991. január 9-én, amikor hozzáfogok ennek a tanulmányomnak az írásához, a rádió újabb drámai híreket mond be. Szerbia belegázolt az ország pénzügyi rendszerébe, és elképesztően nagy összeget tulajdonított el saját céljaira a Nemzeti Bankból, az 1991. évre tervezett pénzkibocsátás felét. A kommentátor nem válogatja meg a szavait: az évszázad rablása. Az államelnökség ülésén tábornokok. Parancsot adnak mindazon egységek leszerelésére, amelyek nem tartoznak a Jugoszláv Néphadsereg kötelékéhez. Senki sem hiszi, hogy ez a Határőrvidék útonállóinak lefegyverzését jelenti, amit jelentenie kellene. Mindenki biztos benne, hogy ez a horvátországi és szlovéniai területvédelmi egységek lefegyverzésére irányuló kísérlet, mivel ezek az egységek nem megbízhatóan „jugoszlávok” és „népiek”, vagyis ez a beavatkozás kezdete azon két köztársaság ellen, amelyekben a kommunisták elvesztették a választásokat. Január 9. baljós módon emlékeztet az 1929. január 6-i diktatúrára.

Szlovéniában tavaly december 23-án népszavazást tartottak, amelyen ez volt a kérdés: akarja-e ön a független és szuverén szlovén államot? Igen vagy nem? A választók nyolcvannyolc százaléka azt válaszolta: IGEN. Úgy tűnik, Jugoszlávia már csak a térdképeken és a tábornokok fejében létezik. Mire ez az írás megjelenik, talán már nem is lesz a világon. A mai Jugoszlávia helyett talán a Jugoszláviáról való emlékeimről írok: tréfásan ezt a címet adtam ennek a cikknek, amikor tavaly októberben, Grazban megállapodtunk a szerkesztővel.

Hetven és még több évvel a boldog menyegző után az együttélés valósággal elviselhetetlenné vált e jugoszláv házasságban.

3

Amikor egy házasságban az együttélés elviselhetetlenné válik, a házastársak elszánják magukat a válásra. S amikor hosszú és kínos viták, szörnyű és minden szempontból megalázó formaságok után ez végre bekövetkezik, mindkét fél előtt üresség tátong. Az üres lakás üressége, az amputáció után támadó úr, a hiányzó dolgok csendjének üres csengése. Holott napirenden volt az értetlenség, sőt a gyűlölködés. De ahol gyűlölnék, ott szeretnek is, olvashatjuk minden ponyvaregényben.

Roszkedvően gondolok Szlovénia és Jugoszlávia válásának szükségszerű és elke-

rülhetetlen pillanataira. Már folynak a kínos tárgyalások, a kapzsi házastársak biztos helyre mentük a vagyont, az újságok lapjait megtöltük az érvek, ki mennyit hozott a házasságba, mennyit nyert rajta, ki kinek és mennyit fog fizetni, mielőtt odébbáll. Az értelem azt súgja, így kell lennie, hisz ez az ország eleve nem volt jól megalkotva. Mégis: vele, benne éltük le egész életünket. Szeretem Dalmáciát, érzelmes emlékeket idéznek a mámoros éjszakái, a mediterráneum bódító illatai, tereinek és templomainak hűvös kövei; az ókor, a reneszánsz, a szigetek katolikus kolostorkertjeinek csöndje. Bosznia folyói, Szarajevóban a kultúrák és vallások kölcsönössége, a nyüzsgő keleti bazár, a szűk utcákban a rézművesek finom kalapácsainak hangja. A bibliai Macedónia, macedón barátaim érzelmi és intellektuális fordulatokkal tarkított hadaró beszéde. A Duna, Újvidék, melynek színházi fesztiváljain cigányzene mellett ünnepeltük a színészek röpke pillanatait, és borba fojtottuk a (meg nem érdemelt) bukások éppoly röpke pillanatait. Belgrád határtalan vitalitása, pékműhelyeinek hajnali illata, a szerb kollégák fekete politikai humora, amelynek mára mintha nyoma veszett volna, hajdani rafinált ironiájával és önironiájával együtt. Dél-Szerbia, Vranje, ahol mint katona akaratom ellenére egy egész évet töltöttem életemből, s az undorító laktanyán túl tapasztalhattam a keleti érzékiség és a pravoszláv misztikum ellentmondásos elegyét; édes bűbánatok, a Morava folyó, szláv dalok keleti dobok kíséretével. És végül Zágráb, mely ebben az írásban semmiképp sem akarna szerepelni egyazon oldalon Belgráddal vagy – ne adj' isten – Dél-Szerbiával. Zágráb Bécs felé irányított tekintettel és két lábbal a Balkánon, Zágráb, amely szinte már Szlovénia, mégis valami más; a történelmi pátosz, a saktáblás horvát címer, az elszánt katolikus messianizmus, a nyugati civilizációt védő őrvidek központja: *antemurale christianitatis*. Igen, Zágráb is egy más országban lesz, a Horvát Köztársaságban. És nem minden önzés nélkül gondolok a könyveimre, amelyek ott sorakoztak mindezen városok könyvesboltjainak polcain és kirakataiban, különböző nyelveken, más és más borítókban, meg a nagy és kis színházak színpadaira, melyeken a színészek lelkük és testük erejével valósították meg elmeszüleményeimet.

Mindez valóban elveszett volna?

És lehangoltan gondolok arra a pillanatra is, amikor ott találok magam egyedül az Európába belépő, európai frázisokat pufogtató kedves szlovénjeimmel, gálástalan vállalkozók és finom lelkű dalosok között, nyakig a rokon jólértesültségben és az ezzel járó acsarkodásban, irigységben, kárörömben. Csupa tiszta cél és megoldás előtt. Csakhogy az én habitusomtól távol állnak a „tiszta” megoldások. Marad hát a remény, hogy az új, önálló Szlovénia a szintézis országa lesz. Előbb annak szintézise, ami már megvan, amit a közép-európai térségben való ezeréves lét eleve megadott a szlovéneknek. És itt nemcsak a gyakorlati érzékre meg a vállalkozókedvre gondolok, hanem a szükséges nyitottságra, kíváncsiságra és türelemre a bennünk meg a bennünket körülvevő világban létező különbözőségek iránt. Ez persze nem jelenti azt, hogy örökké csak a saját eredetiségünkkel foglalkozunk, még azt sem, hogy újult érdeklődéssel forduljunk közép-európai kulturális szomszédaink, az osztrákok, a csehek, a magyarok, az olaszok felé; figyelniük kell valamennyi alkotó, kulturális, emberi impulzusra, azokra is, amelyek az egykori Jugoszláviából érkeznek.

Hogy hogyan leszünk el egymagunkban, az más kérdés. Az önálló szlovén élet lehetőségéről és szükségességéről születő írások tömegén túl erre csak a jövő adhat választ. Egyvalami azonban már most is biztos. Többé senki sem hivatkozhat arra, hogy valamely kudarcunkért valaki más a felelős, hogy bizonyos kellemetlen szlovén

tulajdonságok a szüntelen elnyomatás következményei, hogy itt azért nincs teljes élet, azért nem bontakozhat ki a gazdaság és a társadalom, mert ezt valahonnan kívülről, hol Bécsből, hol Rómából, hol Belgrádból, hol Moszkvából akadályozzák. Közép-európai depressziókat és öngyilkosságra való hajlamunkat sem írhatjuk többé a külső elnyomatás számlájára.

4

Bizonyára nemcsak a saját nevemben beszélek, amikor azt mondom, hogy Jugoszláviát, azaz geográfiáját, kultúráját, embereit szeretem; a jugoszlavizmust, azaz a jugoszláv eszmét viszont szívből gyűlölöm. Mi több: állítom, hogy éppen az úgynevezett jugoszlaviánusok, vagyis a jugoszláv eszme zelótái tették tönkre végleg Jugoszláviát. Az eszme eltaposta a valóságot. A két háború közti politikai terminológia pontosan meghatározta a nacionalizmus fogalmát. A jugoszlávok nacionalisták voltak. Saját szervezetet alapítottak ORJUNA néven (*Organizacija jugoslovanskih nacionalistov*). Kulturális szempontból Jugoszlávia népeinek egységesítéséért, minden különbségnek, a nyelvi sokféleségnek eltüntetéséért szálltak síkra. Társadalmi szempontból szélsőségesen lojális monarchisták voltak, a kemény kéz meg a diktatúra hívei, mely aztán el is következett. A baloldaliak és a kulturális autonomisták a feketek egyenruhás fegyvereseket, akik Szlovénia- és Dalmácia-szerte verték és öldösködtek politikai ellenfeleiket, egyszerűen fasisztáknak tartották, minthogy azok is voltak. De egyben idealisták is! Szívük Jugoszláviáért lángolt, az egységes és oszthatatlan, az első világháború tüzeiből és véréből született országért. E szélsőjobboldalon kívül a jugoszláv eszme idealizmusa differenciáltabb formákban még sokféle elmét megérintett, köztük intellektualistákat is. A szerb piemontistáktól a horvát integralistákon át a szlovén kulturányikokig, akik gyűlölték a megboldogult Ausztriát, „a népek börtönét”. Legszilárdabb támaszra és biztos otthonra azonban a hadseregben talált a jugoszláv eszme, „Európa egyik legjobb hadseregében”, ahogy a korabeli tudósítások hadgyakorlatról hadgyakorlatra hírül adják, amely mindazonáltal 1941-ben az első lökéstől szétesett.

A jugonacionalizmus és integralizmus, amely erővel és mesterségesen elfedte a valós állapotot, a dolgok természetes állapotát, szükségszerűen kirobbantotta tulajdon céljai ellentétét, Jugoszlávia széthullását. Berlinre és Rómára támaszkodva megalakult a horvát állam, tele határtalan gyűlölettel a szerbek, a Kelet és mindaz iránt, ami nem volt horvát, európai, nyugati. Eközben nem zavarta, hogy ölelésébe vonja a boszniai mohamedánokat, akik teóriái szerint nem voltak egyebek, mint más hiten lévő horvátok. A szerbek megszervezték saját egységeiket, rettenetes mézszárlás kezdődött, amit a történelem a minden és mindenki ellen tomboló véres erőszak balkáni örületeként fog feljegyezni. A szlovének, az 1918-ból való boldog triász, az SHS harmadik népe nem avakozott bele ebbe a vitába. A szlovének következetesen egymást mézszárlták, mint bal- és jobboldaliak, vörösek és fehérek. Hagyjuk a történelmi kitérőt, amely zűrzavarával a mai napig sem jutott el a releváns történetírásig, és maradjunk az összegezésnél: 1941-ben úgy látszott, hogy Jugoszlávia mindörökké elveszett. Nem hittek benne többé sem az egykori jugoszlávok, akik ekkor ismét csupán horvátok, szerbek, szlovének voltak, sem az új Európa-térkép megalkotói, akik egyrészt a szerb állam megújításának, másrészt a Duna menti közép-európai konföderáció megalkotásának gondolatával foglalkoztak. A jugoszláv eszmét ekkor

azok vetették fel újra, akik programjukban még egy évtizeddel korábban is megakarták semmisíteni ezt a versailles-i szörnyszülöttet, hogy a helyén önálló szovjet-köztársaságokat alakítsanak. Egy dokumentum szerint Olaszország és Ausztria kommunista pártjai is ilyen sorsot szántak Szlovéniának. Sohasem fogjuk megtudni, vajon Jugoszlávia megújításának gondolata valamelyik moszkvai Komintern-irodában született-e, vagy az egyszerűen megint integrális jugoszláv elvet valló kommunisták fejében.

5

A ljubljana Kongresszus tér 1945-ben újra ujjongó tömegeket láthatott. 1945-ben Jugoszlávia megújult, vérből született, ahogy nekünk, akik ezután jöttünk világra, az iskolákban tanították. Jugoszlávia kommunista ország lett, Tito országa. Megkezdődött az örökkévalóság és halhatatlanság kora.

Nemcsak mi, akik nyakunkban pionírnyakkendővel, magasba tartott gyermekök-lünkkel üdvözlöttük a fehér egyenruhás, halhatatlan szép férfiút, hanem azok is, akik erre tanítottak, meg a munkások és a katonák, az írók és a filozófusok, egész Jugoszlávia hitte, hogy olyan korban élünk, amelynek sohasem szakad vége. Hogy e kor megtestesítője, akinek betéve tudtuk az életrajzát, és fújtuk a róla szóló verseket, egyszerűen meghal, arra senki sem gondolt. Jugoszláviát mint geográfiai és kulturális tényezőt ismét felváltotta az eszme. Az érinthetetlen és halhatatlan eszme absztrakt hármas egységgé tömörült: Tito – Jugoszlávia – Kommunizmus. A teoretikusok természetesen kidolgozták a hármas egység egész alrendjét, számtalan analógiával és variációval, amelyek áthatották a társadalom minden sejtjét. A Sztálinnal való szakítás után az Eszme szofisztikus módon külsőleg is megszilárdult. Nemcsak politikai és katonai szempontból. Jean Cassou és sokan mások dicshimnuszokat írtak róla. Az Európa keleti részén élő népek számára ez az eszme a reménységet jelentette. Jugoszlávia folyói, az Adria, az Alpok csúcsai – mindennek többé semmi köze sem volt a realitáshoz. Mindez csak a hármas egységgé tömörült eszmének és alrendszerének a metaforája volt. Arra, hogy a Történelem fenséges dinamikája közepette vannak megalázottak és megnyomorítottak, lecsukottak, megkínzottak és meggyilkoltak, senki sem gondolt. Jugoszlávia eszméjének és az eszme megtestesülésének nemcsak a háború alatt volt nagy az ára, hanem annak utána is. Tizenöt-ezer, tárgyalás nélkül elítélt ellenség holttestét dobták be Szlovénia sötét erdeinek karsztbarlangjaiba akkor, amikor a világ a békét ünnepelte. Amikor a világ Tito Sztálinnal szemben tanúsított bátorságáról zengett dicshimnuszokat, az adriai Kopár-szigeten, a Goli otokon megnyúlt az újabb kori európai történelem egyik leg-szörnyűbb gulgája. A hármas egységben tömörült jugoszláv eszme zelótái beszívárogtak a hadseregbe, a titkosrendőrségbe, a gyárakba és az egyetemekre. És Jugoszlávia, amely valóban liberálisabb volt a Keleti Birodalom többi részénél, amely e birodalom ellenzékének számított, a Nyugat elkényeztetett gyermeke lett, akinek el kell nézni bohóságait, mivel azok elenyésznek az előnyökhöz és az általa ébresztett reményekhez képest. És ebben a Jugoszláviában nem volt olyan rossz az élet, ezt azért ki kell mondani. Egyetlen feltétellel, természetesen: gondolatban sem volt szabad szembefordulni a hármas egység istenségével, még kevésbé az egész alrenddel. Teszem azt, horvátnak lenni azt jelentette, hogy az illető quisling, áruló, állástalan vagy börtönben ül. A paraszt vagy a katolikus veszedelmes kategória volt, az intel-

lektuel, ha nem igazi marxista, gyanús. És így tovább, mindazon részletekig, melyeket a manapság már az egymást unalomig ismerő emlékiratok sokasága leír.

Igen, a halhatatlanság és az öröklét korszakában éltünk. Rendkívüli népszerűsége tett szert valamelyik popzenekar *Az örökkévalóság neve* című dalával. Refrénje így hangzott: *Ha van örökkévalóság / és ha van neve, / akkor az Tito neve.* Jugoszlávia – Tito, írták a transzparenszre. És lám, halála után valóban elhangzottak javaslatok, *halálos komolysággal* tett indítványok, melyek szerint Jugoszláviát Óróra kellene elnevezni. Hogy miképp, nem tudom, bizonyára Titoszláviának. Nem említem Titolandet, mert éppoly ízléstelen volna, amilyen ízléstelen most a halott elnök úton-útfélen való leköpdősése, ami ellen még a Tito marsall alakjának és emlékének megőrzésére alakult és máig létező bizottság sem tudja többé megvédeni. Most úgy érzem, néha legszívesebben magam venném védelmembe. Akik most bemocskolásban versengenek, tegnap még az egekbe emelték. Nemrég egy szerb író szent dühében mindenkín túltett: azt javasolta, emeljék ki sírjából Joszip Brozt, és szívén átszúrt galagonyakaróval szögezzék a földhöz.

Megint működésbe léptek az új zelóták. Ha valami izgat Titóval kapcsolatban, az a jugoszlavizmus szerencsétlen eszméje, amely a valóság fölé emelkedett, és a valóságot maga alá temette.

Az egyszerű emberek azt mondják, Tito idejében elég jól ment a soruk, mindenképp jobban, mint most. Ahogy Ferenc József még ma is élő hű alattvalói tanúsítják, hogy az ő idejében olcsóbb volt a kenyér.

6

Jugoszláviában csak addig volt jó, amíg másvalamihez képest volt jó. Az a másvalami Kelet-Európa többi része volt, ahol a helyzet folyamatosan romlott. Ezért a jugoszlávok a büszkeség, a megvetés és a szájalom elegyével – az érzéseknek ezzel a Keletről fakadó szövevényével – néztek a románokra, lengyelekre, sőt a csehekre és a magyarokra is. Volt ebben némi szolidaritás – de igencsak kevés. Az önelégültség dominált. Némely szkeptikusok, főként az ország nyugati részében, ahol naponap figyelhették, összehasonlíthatták a magukéval az Ausztriában, Olaszországban zajló életet, már akkor hangosan figyelmeztettek, hogy a jugoszláv önelégültség legfeljebb csak viszonylagos lehet. Már a marsall idejében hullani kezdtek a leplek: nőtt az infláció, mind mélyebb lett a recesszió, nagyobb a munkanélküliség, egyre több munkás költözött délről az ország északi részébe, majd az országból Nyugat-Európába. Az akkor érvényes ismérvek szerint ez utóbbi elsősorban a mozgásszabadság és a szabad munkavállalás jogának jele volt. Ez igaz, csak hogy e látszólagos szabadság a rettegés- és megtorláhullámokat leplezte, meg a gazdaság lappangó válságát, amely mindinkább napvilágra került. A marsall halála után csakhamar kiderült, mi volt az ára a viszonylagos társadalmi nyugalomnak és az állampolgárok már említett önelégültségének: dolláradósságok beláthatatlan tömege.

Miután a szovjet birodalom részlegesen széthullott, s előbb Magyarországon, majd másutt is kivívták a demokráciát, a fájdalmas igazság még azok előtt is feltárult, akik addig a pillanatig azt gondolták, hogy Jugoszlávia anyyi, mint dalolni Titóról, akinek az újtjáról nem fogunk letérni, zászlót lengetni a kosárlabdameccsen, üres frázisokat pufogtatni mindenütt. Nekik is fel kellett ocsúdniuk, vala-

mennyiüknek, agyafúrtaknak és naivaknak, hiszen kiderült az igazság, a nekivadult, örült infláció, a széthulló gazdaság, s ha ez nem hatolt is hívó szívükig, az agyukig mindenképpen, amint üres zsebüket kezdték tapogatni. Kvázireform és további kölcsönök, melyeket a hatalmon lévők Jugoszlávia egykori oroszellenes tampon szerepe számlájára csikartak ki a Nyugattól. De semmiféle tegnapi módszer nem segít többé: a teljes gazdasági összeomlás, a hatalmas munkanélküliség, a társadalmi konfliktusok robbanása, melyek ebben az országban nemzetiségi összetűzésekbe is át fognak csapni – mindez küszöbön áll.

Nem tudom, hogyan sikerült Titónak átvezetnie a nyugati politikusokat „szomjasan a vízen” – mifelénk előszeretettel használták ezt a fordulatot furfangosságának fitogtatására és ellenfeleinek kigúnyolására –, és szovjetellenes flexibilitásával kiszajtolni belőlük az újabb és újabb támogatásokat meg kölcsönöket. A valóságban az egész országot s főként a hadsereget a kommunista eszme és a kommunista értékrend hatotta át. Minden katonaviselt jugoszláv állampolgár tudja, hogy katonáéveit a legigazhitűbb, legdogmatikusabb kommunizmus erődjében töltötte. És ez a hadsereg lett volna a Nyugat szövetségese egy esetleges válsághelyzetben? Ki hitt ebben? Jugoszláviában senki. Nyugaton azonban nyilván mindenki.

És még ma is léteznek olyan nyugati politikusok meg stratégiák, akik ezt a 99,9 százalékgig még mindig kommunista hadsereget a stabilitás valamifajta zálogának tekintik a világ e részében. A pragmatikusok, akik fűtyülnek az elvekre, több bajt hoztak az emberiségre matematikai, geopolitikai és stratégiai számításaikkal, mint az elvhűek, akik szintén nem büntelnek.

Vajon a Nyugat nem azért árasztotta el támogatásával még pár évvel ezelőtt is a véreskezű Ceaușescut, mert a kondukátor a többenél egy árnyalattal függetlenebb külpolitikát folytatott?

Ennek persze nem a nyugati stratégiák fizették meg az árát, ezért a politikáért a románok fizettek vérükkel. És fizetnek még ma is.

Ha már Tito halálánál tartunk, a szirénák vijjogásakor és az antik gyász jelenetei láttán tudtuk, hogy egy korszak a biztos vég felé halad; hogy a halhatatlan és az örök is tulajdonképpen mulandó és véges. 1989 karácsonyának napjaiban aztán láthattuk a század legnagyobb eszkatologikus eszméjének végleges összeomlását. A televízió, ez az örült antügutenbergi találmány nem hagyta, hogy drámai jeleneteket olvashassunk e történelmi eseményről. Élőben és közvetlenül mutatta napról napra, óráról órára a drámát a véreskezű uralkodóról, aki egyik nap még Teheránban lépked a repülőtér futószőnyegén, másnap pedig valami eldugou katonai támaszponton a vérnyomását méri a agyonlövetése előtt. És mutatta a tirannus birodalmát káoszban és vérben.

És csak ezzel ért véget valóban egy korszak, ugyanolyan módon, ahogyan elkezdődött. Nagyon félek azonban, hogy a zárójelenetet, amelynek felemelő pillanatai is voltak – falak lerombolása, ölelkezések, ellenzéki írók vonulása úgyszólván a börtönből az államfői székbe –, epilógus is követi. A Szovjetunióban. Jugoszláviában. E két országban, ahol nemcsak társadalmi szempontból követtek el erőszakot a világ természetén, hanem megpróbálták megváltoztatni annak organikus, tehát kulturális képét is. A Szovjetunióban az elmélet és a gyakorlat emberei úgynevezett szovjet, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban jugoszláv nációt kreáltak. És emberek tömegeit nevelték ki, akik hisznek is e konstrukciókban. A fikció egyesek számára valósággá vált, de őket az ébredező valóság nem tudja elfogadni.

Az utolsó illúzióban, mely szerint a jugoszláv, azaz a szocialista, azaz a titói eszme a világkommunizmus eszkatológiájához képest protestáns, a hatvanas években hittünk. A reformok liberális léghőzt hoztak, és mi, az akkor kiforróban lévő fiatalok, magától értetődőnek tartottuk ezt az állapotot. Nem tudtuk, hogy ez az eszme tulajdonképpen igen jól pulzál a maga egyetemes testvéri, ideológiai terében. Nem hittük, hogy a jugoszláv „protestánsok” egyszer már csúnyán kijátszották a magyarokat, még kevésbé hittük, hogy cserbenhagyják a cseheket, akik Prágában a vállukon hordozták a mi kommunista Lutherünket. Hogy visszatérhetnek a dermesztő ötvenes évek, arra senki sem gondolt közülünk. Ezért aztán egyenként és közösen is megfizettünk liberalizmusunkért, balosságunkért és nacionalizmusunkért. Jöttek a hetvenes évek, a cseh hazaárulók a repülőtereken vezetőikkel ölelkeztek. Tito hazajött a Kim Ir Szennél tett látogatásról, és a nép boldog tömegei Európa közepén hétről hétre koreai jeleneteket ismételték: virággal szórták be az utakat, melyeken Tito végighaladt. Nem tudom, érdekelte-e akkor még egyéb is, a zelóták mindenestre végleg kezükbe vették a dolgokat. Tito képe szentté vált, akárcsak az ötvenes években, akkor „a tovább folytatódó forradalom” okán, most tehetetlenségből és a zelóták buzgalmából. Itt már a szejki humornak sem volt tere. Ezt a képet még a legyeknek sem volt szabad leszarniuk. Naiv barátom, aki sokakhoz hasonlóan Csehszlovákia megszállása után lépett be a pártba (sokan felültek a furcsán paradox kampánynak, amely ellentmondott minden logikának és józan észnek), egy alkalommal kétségbeesve jött el hozzám. Kislánya, megérkezvén az óvodából, közölte szüleivel: szeretlek úteket, de Tito elvtársat még jobban szeretem. Szeretni Tito elvtársat és jugoszlávnak vallani magunkat (de semmi szín alatt szlovénnek, horvátnak vagy nétn individuumnak) több volt, mint hazafiság kérdése. Világnézeti kérdés volt.

Jugoszlávia a hatvanas évek végén az országon belüli különbségek, kulturális sajátosságok, az életről és a világról vallott más-más felfogások elismerésével közeledett valami felé, aminek volt kapcsolata a valósággal. A hetvenes években ismét csak a hármas egység Eszméje uralkodott. De mivel nyitva voltak a határok (az eszme öntudatának és a bele vetett fennkölt hitnek bizonyítékaként), a zelóták dolga egyre nehezebb lett. Odakint ugyanis a világ valóságos volt. Annál nagyobb hazafias hévvel vetették magukat a valósággal való összezapásba: a zászlók, a stadionokban rendezett rituálék, a dalok, az írók szubtilis nyilatkozatai, a Ju-go-szlá-vi-a vagy Ti-to-ti-to skandalása sokakból ismét előcsalta a meghatódottság könnyeit. Akik ezt az ünnepi delíriumot partvonalról vagy éppen rácsok mögöl figyeltük – és a hetvenes években sokan voltunk odabent –, már tudtuk, hogy ennek nem lehet jó vége.

Abban a néhány évben, amíg az országot Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak neveztek – még a diktatúra bevezetése előtt, amikor is 1929-ben Jugoszláviára keresztelték át –, legalább első pillantásra rendben voltak a dolgok. A katonás szerbek, a kulturált horvátok és a gazdaságilag sikeres szlovének egyként kivették részüket a hatalomból és a dicsőségből. De tustént felmerül két probléma a jugoszláv idill e próbaszerű megközelítésénél: az első a sztereoupia, melyről Miroslav Krleža horvát

író kerekén megmondta véleményét: Isten óvjon minket a szerb ágyúktól meg a horvát kultúrától. A másik bökkenő a valósággal kapcsolatos. Ebben a királyságban macedónok is éltek, akiket délszerbeknek tartottak, mohamedánok, akik eltörökösített szerbeknek és horvátoknak számítottak, meg albánok, akiket arnautáknak, vagyis olyasvalakiknek tekintettek, akik csak May Károly A SZKIPETÁROK FÖLDJÉN című regényébe valók. A szlovének már akkor meg voltak róla győződve, hogy gazdaságilag kizsákmányolják őket, kultúrájukat pedig beolvasztják, a horvátok úgy érezték, hogy elnyomják őket, a szerbek, hogy nem azt a vezető helyet foglalják el, amelyet katonai győzelmeikkel kiérdemeltek. Ezért az új szocialista államban a kommunisták gondosan ügyeltek rá, hogy az első Jugoszlávia széthullását kiváltó okok ne ismétlődjenek meg. Céljukhoz megvolt az eszmei fegyverük is: a nemzetiségi kérdésről szóló lenini elmélet. Köztársaságokat alakítottak, az albánoknak autonóm tartományt adtak Szerbia keretében. Ezeknek a „köztársaságoknak” persze semmiféle hatáskörük nem volt, mindent a központból, a politikai bizottságból irányítottak. Minél nagyobb volt a köztársaságok (meg az egyének) joga az alkotmányokban, melyeket néhány évenként nagy csinnadrattával módosítottak, annál kisebbek voltak azok valós lehetőségei. Az eszme, mint mondtuk, a jugoszlavizmus volt, amelyhez leginkább a többségi nemzet, a szerb ragaszkodott. A népszámlálások alkalmával a jugoszláv kategóriát is nemzetiségként szerepeltették. Negyven esztendő után az új eszmébe fektetett óriási erőfeszítések ellenére az ország húszmillió lakosa közül még mindig csak egymillió vallotta magát jugoszlávnak. Tito halála után a „jugoszlavizmus” gyorsan pattogzó máza alól hamarosan előtűnt a valóság.

Emlékszem, 1979-ben történt. Pulában ültünk, a csodálatos római arénában, ahol nyaranta a csillagos ég alatt mutatják be az új jugoszláv filmtermést. Ez a bemutató évekig úgy zajlott, hogy amikor egy partizán elsütötte a puskáját, és húsz német elesett, a közönség lelkesen felzúgott, amikor pedig húsz német sütötte el a puskáját, és egy partizán esett el, szomorúan felsóhajtott. Azon az estén másféle filmet vártunk, de csak a kísérőfilm volt más. Egy Koszovóról szóló dokumentumfilmet vetítettek, etnográfiai jellegű darabot egy nagy albán család életéről. Több nemzedék élt együtt egyetlen hatalmas épületben, mindegyik a maga tűzhelye körül. A film közepén kezdődött a vége: a család tagjai egyenként kiléptek a házból, lejöttek a lépcsőn, sorra egymás után, a legkisebbtől a legöregebbig. Nem tudom, százan voltak-e vagy többen, de az üzenet világos volt: itt vagyunk. Tarthatok bennünket May Károly arnautáinak vagy szkipetárjainak, mondhatjátok, hogy elszaporodtunk az ősi szerb tartományban, mi akkor is itt vagyunk, és ezen a tényen senki sem változtathat. A szerbek, akiknek ősi műemlékeik, monostoraik vannak Koszovóban, a középkori szerb állam bölcsőjében, ezzel a ténnyel nem tudtak megbarátkozni, mint ahogy a jugoszláv eszme alkotói és hordozói sem tudtak megbarátkozni azzal, hogy márpedig jugoszláv nép nincs. Két évvel később Koszovóban elkezdődtek a tüntetések, követelve az önálló köztársaságot. E tüntetéseket, ahogyan az összes következőt is, erőszakkal elfojtották.

A következő években egyszerre csak kiderült, hogy ebben az országban nemcsak az albánok elégedetlenek, hanem minden nép, a nemzeti kisebbségek is. Ahogy a lenini elvek egyetlen területen sem oldottak meg semmit, nem oldották meg a nemzetiségi kérdést sem, noha ennek rendezésével dicsekedtek a legtöbbször. A nyolcvanas évek közepén kiderült – ha megpróbáljuk röviden összefoglalni, félve, hogy

sztereotípiákat ismételnünk –, hogy elégedetlenek a szlovének, mivel gazdasági szempontból kizsákmányolják, kulturálisan pedig fenyegetik őket; elégedetlenek a horvátok, egyrészt hasonló okokból, másrészt mert tulajdon köztársaságukban a tükosrendőrségtől a kormányig minden pozíciót szerbek töltenek be; elégedetlenek a szerbek, mivel Jugoszláviában elveszítették államiságukat, mivel az albánok elnyomják őket Koszovóban, megsemmisítik ősi kultúrájukat, mivel köztudottan a fejlett Észak (Szlovénia, Horvátország) zsákmányolja ki a fejletlen Délt, nem pedig fordítva; elégedetlenek a macedónok, mivel gazdaságilag tönkrementek, és mert Jugoszlávia semmit sem tesz nemzetközi elismertetésükért; elégedetlenek az albánok, mivel rendőrségük és katonaságuk által minden szempontból elnyomják őket. Különböző okokból hasonlóképp boldogtalanok és elégedetlenek Jugoszláviában a Crna Gora-iak, a mohamedánok, a vajdasági magyarok és az isztriai olaszok. Mindebből gyorsan megszülettek a negatív sztereotípiák: a szlovének osztrákmajmolók és szeparaústák, gyűlölik a hadsereget, és aláássák az országot, a horvátok genocid nép, pöffeszkedő polgárok, a Vatikán–Komintern-összeesküvés koholói; a macedónok paraziták, a Crna Gora-iak lusták, az albánok primitívek, és megerőszakolják a nőt, a mohamedánok, Khomeini hívei.

Káosz. Ki érti ezt? A már idézett Krleža erre az állapotra alkalmazta a balkáni kocsmá metaforáját, a kocsmáét, amelyben többé-kevésbé mindenki részeg és veszélyes. És mindenki arra vár, mikor fogja valaki leverni a lámpát. Ez a metafora Jugoszláviában beépült a köznapi beszéd frazeológiájába.

9

Tavaly, a kommunizmus kelet-európai bukásával egy időben némileg áttekinthetőbb lett a Jugoszlávia-kép. Lemállottak róla a különféle, nemcsak politbűrói, hanem a társadalom és a lélek állapotáról szőtt írói és filozófiai fantazmagóriák is. Végre egyetértettünk abban, hogy mutassák meg a választások, mi az igazság. Eljött az idő, amikor a valóságot már nem a marxista műhelyekben állították elő, sem az egyes nacionalisztikus íróegyesületekben, amelyek mindig a lehető legjobb véleménnyel vannak tulajdon népünk kultúrájáról és demokratikus hagyományairól. Szlovéniában, amely először hajtotta végre a választásokat, a kommunisták közel annyi százalékot kaptak, mint Csehországban. Horvátországban teljes vereséget szenvedtek. Szerbiában, szocialistáknak átkeresztelve, abszolút többséget értek el. Crna Gorában, amely időközben a szerb vezetés hű követőjévé vált, a jó öreg kommunista néven győzedelmeskedtek. Bosznia-Hercegovina választói a nemzetiségi, tehát mohamedán, szerb és horvát pártok között osztották meg szavazataikat. Az albánok bojkottálták a szerb választásokat. Macedónián a nacionalisták, a jugoszláv reformisták és a kommunisták osztozkodtak.

Egy szó, mint száz, az ország keleti része vörös maradt. Mint Romániában és Bulgáriában. Ezt nem gonoszkodva írom le. Megállapítom csupán, hogy a kulturális alkotóelemek ősibbek és erősebbek az eszméknél, amelyek erőszakot akartak elkövetni rajtuk. És akkor sem gonoszodom, ha szerb kollégáink szüntelenül népük demokratikus hagyományaival és a horvátok meg a szlovének provinciális közép-európaiságával traktálnak bennünket. A történeteket szomorúan állapítom meg. A nehéz hetvenes években, amikor Belgrádban liberálisabb volt a klíma, mint Szlové-

niában, sok mindenben éppen a szerb kollégák segítettek nekünk. Számtalan kapcsolat szövődött akkor és később, a nyolcvanas években, amikor Szlovéniában, a *Newsweek* szavaival „a szabadság szigetén”, betiltott és üldözött szerb szerzők frásait jelentettük meg. Szomorúan írom le mindezt, mert úgy vélem, a szerbeknél sem annyira a kommunizmus győzött, mint inkább az irracionális. A koszovói „görcs”. Szent háborújukhoz az albánok és mindenki ellen, aki legalább megérteni próbálta az albánokat, éppen az írók járultak hozzá. A feltörő szenvedélyeket, a hagyományosan átpolitizált szerb nemzet hatalmas potenciálját pedig az irracionális, a valóságtól távol levő eszmék szakemberei használták ki: az uralkodó kommunisták. Ennek eredménye az, hogy Jugoszlávia keleti felében még mindig a kommunisták vannak hatalmon, akik folytatják a porhintést a „jugoszláv” eszmével, a másik felében pedig van két demokratikus állam, amely nem vállal többé semmi közösséget a balkáni és kommunista típusú irracionálizmussal: Horvátország és Szlovénia.

10

A történetet a keleti írókról, akik akarva vagy akaratlanul belecsöppentek a politikába, mindenki ismeri, felesleges elismételni. Akik a börtönökből és a hallgatásból egyik napról a másikra vezető posztokra, szüntelen reflektorfénybe kerültek, hamarosan be fogják látni, hogy az értelem, az etikai tartás és a felvilágosult elme nemcsak hogy elégtelen a politikai pragmatikához, hanem olykor nemkívánatos is. Sok keserves csalódás vár rájuk, de legalábbis a felismerés, mely sohasem volt tőlük idegen, mégis azt gondolták róla, csak másokra érvényes: hogy tudniillik a politika, a hatalom és az erő világa valóban más, mint az irodalomé. De mi vár azokra a kollégáinkra, akik minden érzéküket elveszítették az önreflexió iránt, akik a bennük vakon bízó olvasóikat, sőt egész népüket veszedelmes területekre, az erőszakba sodorják?

Azt kérdem magamtól, vajon azért hajtogattuk-e annyi éven át, hogy a politika ne avatkozzék az irodalomba, hogy ma egyes literátorok sokkal obskúrusabb módon ártsák magukat a politikába, mint ahogy maguk a politikusok teszik?

Néhány évvel ezelőtt, amikor Jugoszlávia testén már pattogott a represszió abroncsa, megjelentek a nemzeti türelmetlenség első nyilvános jelei. Aki valamennyire is ismerte ennek a mindig beteg országnak a lelkét, azt ez a jelenség nem érte váratlanul. A Koszovóban kifejtett erőszak – amit sajnos néhány kollégánk is szított, abban a szent meggyőződésben, hogy az örök szerbség jogos ügyét védi – lehűtötte a szlovének és szerbek közötti hagyományosan jó viszonyt. A szlovén és a szerb PEN megegyezett abban, hogy nyílt és nyilvános vitákat folytatunk, s ezek Ljubljánában és Belgrádban, közönség előtt le is zajlottak. Szinte semmiben sem értettünk egyet. A mi demokráciára való törekvésünk „parikulárisnak” tűnt az ő számukra, Közép-Európáról elmondott történeteink „provinciálisnak”. Az ő Koszovo-traumáik viszont számunkra voltak „anakronisztikusak”, és a nemzeti bolsevizmusnak tett engedményt láttuk engedékenységünkben Milosević karizmája előtt, aki majd – úgy mond – igazságos megoldást talál a szerb kérdésre a poszttütói, azaz Komintern utáni Jugoszláviában. Persze egyszerűsítek, a viták sokkal bonyolultabbak és szellemesebbek voltak, mint ahogyan itt összegzem őket. De legalább beszélgettünk egymással. Most már ennek is vége. Az utolsó beszélgetés, amit egy szerb kollégával, a szerb

nép szent ügyének és pravoszláv hagyományainak harcosával folytattam, a tébolyult erőszak egy újabb koszovói hulláma után zajlott le, amikor a rendőrség az úgynevezett „szardínia-alagútban” gyötört meg fiatal albánokat. Nemcsak tiltakozásomat fejeztem ki, hanem abbéli félelmemet is, hogy ez az örület szétterjedhet egész Jugoszláviában, amelynek keserű, a legkeserűbb tapasztalatai vannak a nemzetiségi konfliktusokról. Nyugat-Európa, amely e tekintetben csöppet sem ártatlan, az utolsó háború óta kijózanodott. Itt, Jugoszláviában, ahol annyi volt az erőszak s annyi a kiontott vér, minden jel arra mutat, hogy készek vagyunk megismételni az egészet. Nem volna ideje elhallgatnunk, ha már képtelenek vagyunk felemelni szavunkat mindaz ellen, ami itt készül? Talán kissé patetikus voltam, kollégám viszont annál cinikusabb. – Amiről beszélsz – mondta –, az csak egy lírai téma. – Ha tehát Miodrag Bulatovićcsal, mert így hívják a lírai témák szerb szakértőjét, képtelenek vagyunk egyetértésre jutni az emberi életért és annak méltóságáért érzett aggodalmat illetően, akkor igazán nem tudom, miről beszélgethetnénk egymással. Persze mindig akad majd valaki, aki szerint van, ami az életnél is fontosabb: az igazság. A szerb igazság, az albán igazság. Köztük pedig kések és lírai témák. Újra meg újra.

Engedtessek meg nekem, hogy kiszálljak ebből a vitából. Engedtessek meg nekem, hogy ezen a világon más is érdekeljen.

11

Az elhunyt elnök előszeretettel használta beszédeiben a „mi fent – ti lent” fordulatot. Ez azt jelentette, hogy ők odafent valamiben teljes felelősséggel megállapodtak, mi idelent pedig ezt teljes felelősséggel végre fogjuk hajtani. Egy diáklap szerkesztője voltam, s a nép ílyetén megszólítását egyszerűen hallatlannak találtam. Megjelentettünk egy karikatúrát, amely két egymásra helyezett gránitömböt ábrázolt, a felsőn az állt, *mi fent*, az alsón, *ti lent*. A fenti repedezett, szétesőben volt. A karikatúra miatt persze meggyűlt a bajunk a kommunista zelótákkal. De nem ez az érdekes. Hanem az, hogy az emberek teljesen természetesnek vették ezt a felállást. Ma, amikor írókollégák is a népek kisebb meg nagyobb kultúrájáról beszélnek, Jugoszlávia régi és újabb nemzeteiről, államalkotó és szolganépekről, sőt alsóbbrendű fajról is (az albánok), megértem, miért fogadták el oly jámborul a fenti képletet. A Balkánon *mindig* van valaki fent és valaki lent. Akárcsak Bizáncban. Vagy az ottomán birodalomban. Az uralkodók fent, az alattvalók lent. Az egyik nép fent, a másik lent. A bürokrata pártkaszit fent, a kulákok és a reakciósök lent. Az egyik erőszakos, a másik megfélemlített. Azoknak odafent, amikor hatalmon vannak, gyakorolniuk kell a hatalmat, különben mit sem érnek. Ha egy ideig véletlenül működik a parlament, amelyben mindenki egyenlő akar lenni, lelövik a horvát képviselőket. Néha úgy tűnik, hogy a közeli és távoli múlt traumái egyszerűen az itt élő emberek bőre alá ivódtak, és úgyszólván a génjeikbe is befészkelődtek. Nem tudom mással magyarázni a helyzetet, amikor írók a kulturális és politikai felsőbbrendűség bizonyításának szolgálatába állítják elméjüket és tollukat. És ha ez így van, akkor Jugoszláviát nem menti meg semmiféle értelmes gondolat, semmiféle modern szociológiai vagy társadalmi módszer, semmiféle következetesen demokratikus javaslat vagy rendszer.

Abban az országban, ahol minden gondolat a „fent” vagy a „lent” szempontjából

jöhet számításba, minden gondolat politikai pragmatikumná fog változni. Egy ilyen országban a lélek érzékenységét mindig királyoknak, héroszoknak, dobszónak és istenségeknek rendelik alá, amelyek elől nem lehet elrejtőzni. Mint eddig minden esztendőben, ezután is bármelyik házba bekopogtathat egyszer a történelem, ilyen vagy olyan uniformisban. Azok, akik „lent” vannak, egyre csak azt fogják kérdezni, minden hatalomtól óvakodva, mint a Földműves Euripidész ÉLEKTRÁ-jában: „...Melyik ember, melyik hős, miséle isten? És kik ezek az emberek?... Miséle láрма ez? Lehetek az, ami voltam? Dagaszthatok kenyeret, vághatok fát, kívánhatok asszonyt? Melyik ember, melyik hős, miséle isten?”

A szabad választások és az európai kontinensen lezajlott összes változás után Jugoszláviában még mindig rengeteg a politikai fogoly. Lapozzuk csak fel az *Index of Censorship* című Londonban megjelenő folyóirat legutolsó, 1991. januári számát. Három hasábot töltenek meg azok nevei, akiknek kopogtattak az ajtaján, valamennyien Szerbiából, jobbra a boldogtalan Koszovo tartományból valók; háromhasábnyi adat, mögöttük élettörténetek, börtön és represszió. És hol vannak a „szardínia-alagút” történetei meg a többi sok ezer az utóbbi évekből, az ország különböző szögleteiből? Itt az utcán sem lehet elmenekülni a történelem elől, amely a fent-lent elv alapján valósul meg.

Ivan Čankar szlovén író az írásom elején vázolt időkben ezt a kijelentést tette: fulladjon bele Ausztria a tulajdon szarába. Ismételjem-e el ma újra e mondást azzal a változtatással, hogy Ausztriát felcserélem Jugoszláviával? Vajon a Jugoszláviából való kivonulás által valóban megmenekülhetnek a Szlovén Köztársasággal egyetemben a káosztól és a mai világ örületeitől?

12

Jugoszlávia az európai földrész kaotikus része. Úgy vélem, egyben uralhatatlan része is. Talán túlzok, mégis úgy gondolom, azért fordul el tőle mindenki, mert a világ mélyebb káoszának metaforája sejlik fel benne. A kultúrák, civilizációk, vallások, a bizánci, katolikus és európai racionalista elemek elegye a világnak azt a zűrzavarát tükrözi, amelytől a lineáris gondolkodás, a világ elrendezésére törekvő elme visszareppen, és azzal a mentséggel vonul félre: ezt én nem értem.

Ha a televízió nem tálná fel nekünk minden este félórás sűrítményeiben a világ kaotikus képét, ha a mellettünk s a körülöttünk lévő világ, a mai jugoszláv üvöltés világa, amely a holnapi örület és fájdalom előjele, nem volna teljesen kaotikus, még mindig maradna a tény, hogy a XX. század embere nem képes többé úrrá lenni cselekedetein, sőt a világról, a földről és az égről alkotott elképzelésein sem. Manapság, úgy tetszik, az ember összes – szellemi, etikai, technikai, tudományos és gazdasági – törekvése arra irányul, hogy az élet elviselhetőbb, toleránsabb, anyagi szempontból kényelmesebb és minden szempontból uralhatóbb legyen. A valóságban viszont egyre súlyosabban nyilvánulnak meg a türelmetlenség legkülönfélébb válfajai. Olyanok is, amelyekről azt hittük, letűntek az elmúlt századokkal. Az embernek egyszerűen nincs többé áttekintése arról, ami a világban és őbenne történik. A kommunisták meg a náciák összeollózták az elmúlt századok összes felvilágosult jelszavát, mi pedig a társadalmi és nemzeti szempontból rendezett államok helyett kaptunk egy veszedelmes, halált hozó kotyvalékot, amely felerősítette mindazt, ami az egyéneken és a nemzeti, közös elképzelésekben a legrosszabb volt. Hogyan

értsem meg Jugoszláviát, hogyan avatkozzam zűrzavarának elrendezésébe, ha egyszer a világgal mint olyannal sincs minden rendben. Száz éve hullámszöveg a tömegek a kulturált európai kontinensen, vallási, nemzeti, szociális jelszavakat ordítva; mások nyársat nyelten vonulnak a repülőterek vörös futószőnyegén; díszlovások, himnuszok, zárt ajtók mögül érkező talányos és homályos jelentések; jelentések, melyeket bojkottok, gazdasági hadviselések, merényletek, igazi háborúk követnek. A mindenható gazdaság és technika nem oldott meg semmit. A mesterlövész felmegy a tizedik emeletre, és agyonlő húsz embert. A koreai átlagember Szöulban reggeltől estig a komputerbiznisze után futkos, siet, hogy új autót vehessen, ahelyett hogy leülne egy fa alá, és a férfi- meg a női princípium összhangjáról elmélkedne, ahogy tette még húsz évvel ezelőtt. Azt akarom mondani, hogy más is van az életünkben, mint pusztán logikai okok és szövevények egymásutánja. Akárcsak a világban, a jugoszláv zűrzavarban is sok az irracionális elem. Tudom, ez az értelmezés az égvilágon senkin sem segít, legkevésbé ebben a konkrét esetben.

De legalább illusztrálja a tényt, hogy vannak olyan emberek, akik többé nem hajlandók arra tenni fel életüket, értelmüket, szavaikat és tetteiket, hogy egy állam, melynek neve Jugoszlávia, úgy lépjen be legalább a XXI. századba, mint demokratikus, modern és szabad állam, elhagyva mindenfajta politikai erőszakot, a fenyegetés és a megfélemlítés elviselhetetlenül ismétlődő gyakorlatát, a „mi fent” és „ti lent” örökös képletét.

Életem felét azzal töltöttem, hogy nemzeti, kulturális, egyéni, alkotói különbözőségek üszteletben tartásáért, a különbözőségek kölcsönösségéért harcoltam. S az eredmény mindegyre az, hogy e különbözőségek végül ott viczorognak egymással szemben. Mióta benőtt a fejem lágya, vagyis amióta kételkedem, a legnagyobb ellenszennel viseltetem a teljes jugoszlavista kommunista jelképrendszer, ikonográfia, a marsall üszteletére rendezett stadioni rituálék iránt. Mindezek háttérben ott működtek a titkosrendőrségek, a bíróságok, a katonai apparátus, a társadalmi mikroorganizmusok sejteibe ivódott félelem. És most, édes istenem, midőn mindennek vége szakad, már jönnek az új hatalmasok szalagjaikkal, címereikkel, zászlólengetésükkel, hadrendbe állított csapataikkal. Ez nem ugyanaz, tudom jól, mégis: nem tudnának kiagyalni valami mást? Olyasvalamit, ami legalább nem emlékeztet szüntelenül a még mindig lidércnyomásként a mellünkre nehezdedő tegnagra?

13

Írói prejudikáció mindez. Szlovéniában a demokrácia valóban nem úgy működik, ahogyan az ember szeretné. Kicsinyesen civakodik a parlament, az emberek kicsinyesen körmére néznek az új hatalomnak, mindenütt tömérdek rosszindulat, szűkeblűség, csillapíthatatlan düh; már ma megfélemlítettünk arról, mi volt tegnap. És mi lehet holnap. Mégis, a legrosszabb demokrácia is jobb a semmilyennél. És százszorta jobb az utcákon dübörgő tankoknál. A tankok pedig e pillanatban, amikor végére érek ennek az írásnak, vasárnap, január 13-án 14 órakor ott dübörögnek Vülnius utcáin. Litvániával az történik, ami Csehszlovákiával 1968-ban.

Mivel esszémet még ma este postára kell adnom,* itt be akartam fejezni, azzal a figyelmeztetéssel, hogy az ember szabadsága a nemzeti, demokratikus államban is

* A cikk a párizsi *Lettre Internationale* felkérésére született. (A szerző.)

viszonylagos, hogy az egyén és a hatalom viszonya mélyebb a társadalmi törvényszerűségeknél, s ezzel kérdéseinkkel és kritikánkkal a népszavazás békés útján megszülető, új Szlovén Köztársaságban is szembe kell néznünk.

Most másként kell befejeznem. Litvánia sorsa Szlovénia sorsa is. Európának, amelyről éppen Litvániában és a többi kis kelet-európai országban annyit beszélünk, tudnia kellene, hogy ez az ő sorsa is.

A független Szlovéniáért vívott küzdelem egyébként régi ügy. De ami decemberben, a népszavazással lezárult, az nem nacionalizmussal kezdődött. Hanem az emberi jogokért való harccal. Irodalmi folyóiratokkal, bátor publicistákkal, alternatív mozgalmakkal, a szlovén katolikusok kitartó, csöndes ellenállásával. Az egyén szabadságjogaiért, a demokráciáért, a pluralizmusért indított mozgalommal. És Szlovénia, azaz sok gondolkodó és politikailag aktív szlovén ember sokáig úgy gondolta, hogy mindezt az egész Jugoszláviában uralkodó viszonyok megváltoztatásával lehet majd elérni. A jugoszláv néphadsereg, a jugoszláv eszme legfőbb védelmezője és a kommunista eszme buzgó őre erre azzal válaszolt, hogy börtönbe zárt három fiatal publicistát és egy tiszthelyettest tulajdon soraiból. És csak ekkor telt meg újra a nevezetes Kongresszus tér. Ötvenezer ember követelte szabadon bocsátásukat. Így kezdődött, 1988-ban, s azóta sorjázta a próbálkozások a Jugoszláviában uralkodó állapotok megváltoztatására, sorra sikertelenül. Kiderült, milyen határtalan azon emberek arroganciája, akik rég elvesztették kapcsolatukat a valósággal. És csak ezután ért meg a helyzet arra, hogy döntés született az önrendelkezés jogának érvényesítéséről. Szlovénia egyik alapítója volt ennek az országnak. Ha állampolgárainak túlnyomó többsége hetven évig tartó fontolgtatás után úgy döntött, hogy nem akar többé Jugoszláviában élni, akkor ennek a közösségnek joga van a kilépésre is. Nem tudom, mikor fogadja el az európai diplomácia azt a tényt, hogy ez az elhatározás megmásíthatatlan. Nem tudom, mikor kezd el foglalkozni az európai nyilvánosság tulajdon földrészének égető problémáival intenzívebben, mint teszem azt, a dél-amerikai katonai puccsokkal. Úgy tűnik, nem egyhamar, úgy tűnik, mintha az NDK-nak az európai térképről való eltűnésével megoldódott volna az utolsó nagy probléma is.

Félek, éppen a sorsverte Litvániának kell majd bebizonyítania, hogy ez nem így van. És holnap Szlovéniának? Horvátországnak, Koszovónak? Egész Jugoszláviának?

A múlt héten Ljubljában előadást tartott az Európa Tanács egy magas beosztású funkcionáriusa. Igen nagy jóindulattal viseltetett a fiatal szlovén demokrácia iránt, és ezért a publikum hálás volt neki. A funkcionárius azonban mindenekelőtt elégedetten megállapította, hogy a pluralizmus, az emberi jogok tiszteletben tartása az Európa Tanács jóvoltából is elterjedt Kelet-Európában. Amikor befejezte, jelentkezett egy tájékozatlan hallgató, és megkérdezte, hogy a népek önrendelkezési joga, ez az ősi elv, amelyre Szlovénia 1918-ban hivatkozott, szintén az elemi emberi jogok közé tartozik-e. Természetesen, hangzott a válasz, ámbátor Szlovénia esetében, a lezajlott népszavazás ellenére, amely egyébként igen nagy értékű momentum, e pillanatban bizonyos jogi aggályok merülnek fel; Szlovénia tudniillik nem szuverén ország. De hát mit tehet Szlovénia és Litvánia, hogy azzá váljék? 1918-ban a népszavazás elegendőnek bizonyult volna. Át kell venniük területük felett a teljes hatalmat, hangzott a válasz, szuverénnek kell lenniük. És ha holnap orosz tankok törnek be Litvániába, vagy Ljubljana utcáin megjelennek a jugoszláv hadsereg tankjai?

Teljes erkölcsi támogatásunkról fogjuk önöket biztosítani, válaszolta a funkcionárius. Köszönöm szépen, felelte a naiv hallgató, e sorok írója.

Szlovénia a népszavazással és a parlament által elfogadott összes jogi aktussal az önállóság mellett döntött. De ennek előtte esélyt adott még egy lehetőségnek: tárgyalásnak a konföderációról, vagyis azokról a közös kapcsolatokról, amelyek a dolgok valódi állapotán, földrajzi, kulturális és egyéb érdekeken, nem pedig a „jugoszlavizmus” voluntarista eszméjén nyugszanak. A kommunista államelnökség és a néphadsereg a konföderációra vonatkozó minden elképzelést élesen visszautasított. Eljön majd a pillanat, amikor az elnökök és tábornokok felismerik, hogy Jugoszlávia valóság, nem pedig a valóságról szóló eszme. Akkor fel fogják kínálni Szlovéniának a konföderációt. És egy másik K. – nem Korošec – azt fogja nekik válaszolni, összhangban a dolgok természetes állásával: *Késő, tábornok és elnök elutársak. Késő.*

Nem tudom, mi következik, és miféle történelmi legendák születnek majd abból, ami elkövetkezik. Tudom, hogy Szlovénia erkölcsi támogatást kap. És hogy azzal vagy a nélkül, végül ugyanaz lesz az eredmény, mint 1918 októberében. Valaminek vége lesz, és valami el fog kezdődni. Akiknek pedig megadatik, hogy mindezt átéljék, hetven év múlva megírják emlékeiket.

Ljubljana, 1991. január 13.

Rába György

ÉLŐ HARANGOK

Lehorgadt fők harangjai
összevissza bongnak
mit tudnak a sokadalomnak
ünnepre mondani

Eredjete megöjjetek
hallatják-e bronz szavukat
széthullt hadak
rezgő fejek

Érchangjuk bár harmóniátlan
lengnek hirdetve eleven
jelenlétük rekedtesen
a növény-néma szűk határnak